

BADIIY MAHORAT QIRRALARI

Burxanova Nargiza,

I.Karimov nomidagi

TDTU “TSNQ” bosh mutaxassisi

Annotatsiya. Maqolada o‘zbek hikoyachiligida qahramon ruhiyati, ma’naviy olami tasviri atoqli adib Shukur Xolmirzayev ijodi misolida tadqiq etiladi. Yozuvchining “Hayot abadiy”, “Jarga uchgan odam”, “Kulgan bilan kuldiringan”, “Haykal” hikoyalari tahlili asosida adib ijodiy evolyusiyasi, uslubiy o‘ziga xosligi, xarakter yaratish mahorati, badiiy mahorati, estetik pozitsiyasi, g‘oyaviy-konsepsiya aniqlangan.

Kalit so‘zlar: Adib, asar konsepsiyasi, badiiy detal, dramatism, ijodkor, yozuvchi estetik pozitsiyasi, personaj, hikoya, zamon va qahramon muammosi .

Аннотация. В статье рассматривается изображение психики и духовного мира героя в узбекском сказительстве на примере творчества выдающегося писателя Шукура Холмирзаева. На основе анализа рассказов писателя «Жизнь вечна», «Человек, упавший в бездну», «Тот, кто смеялся» и «Статуя» выявляются творческая эволюция писателя, стилистическое своеобразие, мастерство создания образов, художественное мастерство, эстетическая позиция и идейная концепция.

Ключевые слова: Писатель, концепция произведения, художественная деталь, драматизм, творец, эстетическая позиция писателя, персонаж, сюжет, проблема времени и героя.

Abstract. The article examines the depiction of the psyche and spiritual world of the hero in Uzbek storytelling using the work of the outstanding writer Shukur Kholmirzaev as an example. Based on the analysis of the writer's stories "Life is Eternal", "The Man Who Fell into the Abyss", "The One Who Laughed" and "The Statue", the creative evolution of the writer, stylistic originality, mastery of creating images, artistic skill, aesthetic position and ideological concept are revealed.

Keywords: Writer, concept of the work, artistic detail, drama, creator, aesthetic position of the writer, character, plot, problem of time and hero.

Atoqli adib Shukur Xolmirzayev ijod olamiga o'tgan asrning oltmishinchi yillarida kirib keldi. Adib ijodini an'anaviy tarzda nasrning hikoyachilik janri bilan boshladi. An'anaviy deyishimizning boisi shundaki, sho'ro davrida ijod qilgan ko'pgina nasrnavislar o'z qalamini hikoyada sinab ko'rib, tajriba orttirganidan keyingina katta janrlarga, xususan, qissa, roman janrlariga qo'l urganlar. Adib ham garchi oltmishinchi yillarda, talabalik chog'laridayoq hikoya bilan birga "O'n sakkizga kirmagan kim bor?", deya yoshlar qalbiga sevgi-muhabbat motivi bilan sug'orilgan qissasi bilan ham yo'l topishga uringan, ijodiy tajriba qilgan bo'lsa-da, asosan, hikoyalari bilan kitobxon tiliga tushdi.

Yozuvchining dastlabki hikoyalarida ijtimoiy davr muammolari, tabiat tasviriga keng o'rin qaratilsada, keyingi hikoyalarida aynan qahramonlarning ruhiy kechinmalari, ma'naviy masalalar tasviriga katta e'tibor bera boshlaganini

ko‘ramiz. Shu jihatdan “Hayot abadiy” nomli hikoyasi xarakterli. Hikoyada quyidagicha boshlanadi:

“Sovxozning bosh agronomi Nodir Ro‘ziqulov majlisdan qattiq tanqid yeb chiqdi. Uyiga kelib, o‘zi yoqtirmaydigan qaynanasining “hemirisi yo‘q ekspeditor ham yangi uchastka qurib olyapti, yer bo‘lsa sizning qo‘lingizda” degan gapini eshitib: “Mening bo‘lgan – turganim shu. Chidamasangiz qizingizni olib ketavering!” – dedi. Xotini ham shuni kutib turgandek qizchasini ko‘tarib, onasiga ergashdi”¹.

Hikoya davomi xuddi Aziz Nesinning “Musht ketdi”siga o‘xshab davom etadi. Alamiga chiday olmagan Nodir Ro‘ziqulov hovliga chiqib o‘zini qopmoqchi bo‘lgan qo‘shnining kuchigiga kesak otadi. Kesak qattiq tegdi shekilli, kuchuk shunday qattiq vangillab qochdiki, endi ko‘knor ichib, choponini boshiga tortayotgan bangi qo‘shnisi kayfi uchib, devordan qaraydi. “Nodirni ko‘rib nima gapligini so‘raydi. Nodir aybini bo‘yniga olgan edi.u: “Hayf sizga-yey, xo‘jayin, kuchingiz shu tilsiz mahuqqa yetdimi! Kuchingiz juda oshib, qo‘lingiz qichiyotgan bo‘lsa, sekin meni chaqirmaysizmi!”deb, Nodirning ta‘bini tirriq qildi, buyam yetmaganday, itini ayvonga chaqirib, unga shunday baqirdiki...”²

Hikoya davomida bu ko‘rgiliklardan ko‘ngli buzilib, xo‘rligi kelgan Nodirning ayvonda o‘tirgan ko‘yi bo‘shashib ketishi va hozir guppa yiqilib, o‘lib qoladiganday bo‘lishi tasvirlanadi. Hikoyada bunday keyingi voqealar tasviri Nodir xayollari tarzida davom ettiriladi. Mana u guppa yiqilib, oyoq -qo‘llarni yozgancha, og‘zi qiyshayib o‘lib yotibdi. ...Mana ertalab uni ishga chaqirmoqchi bo‘lgan bo‘lim mudiri uning o‘lib qolganini bilib, dodlab odamlarni chaqiradi. Darrov tumonat odam yig‘iladi. Xotini uvvos solib yig‘laydi. Qaynonasi ham

¹ Холмирзаев Ш. Сайланма. 1 жилд.-Т.: Шарқ,2003. Б.102.

² Холмирзаев Ш. Сайланма. 1 жилд.-Т.: Шарқ,2003. Б.102.

qattiq pushaymonda. Hatto kechagina tanqid qilgan sovxoz direktorining ham ko'zida yosh ko'rindi. Ehtimol, kecha tanqid qilganiga pushaymon bo'layotgandir. Xullas... "Mana, kafanga o'ralgan bosh agronomni tobutgayam soldilar, ko'tar-ko'tar qilib, Qizilqoya qabristoniga olib ketdilar.

Hammasi ortda qoldi. Xotin, bola, uy. Arz, diqqatpazlik, g'iybat... Ish. Sovxoz. Ishchilar...

Qishloq ham orqada qolib ketdi"³.

Keyin nima bo'ldi... Keyin sovxozga boshqa kishi, ikkinchi bo'lim boshlig'i bosh agronom bo'ldi. Ota-ona ham bora-bora g'am bukkani tiklab, asta-sekin dardini unuta borishdi. Yosh qolgan bevaga sovchi kela boshladi, ularning uchinchi kelishida qaynana ham rozi bo'ldi. Keyin yoshgina qizi begonani ota deyishga o'rganadi. Xullas...

"Hayot Nodirsiz ham davom etyapti.

...Ayvon panjarasida bo'shashib o'tirib qolgan Nodir cho'chib boshini ko'tardi va chuqur xursinib o'rnidan qo'zg'aldi. Sigareta chekib yana bir nafas turdida, ko'chaga chiqdi. Qo'shnining ko'ngli yumshab, itga achinganini aytdi va "mashshoyixlar aytibdiki, Ka'baga o't qo'yib, butga cho'qin, lekin mo'rchani og'ritmagil, ha, shunaqa bo'ladi-da", dedi. Nodir bolalarini olib kelgani qaynanasinikiga yo'l oldi. Yo'l bo'yi oqshom eshitgan tanqidini eslab, tahlil qilib, xatolarini bartaraf qilish yo'llarini rejaladi"⁴.

Ko'rinib turibdiki, yozuvchi ijodiy niyatni, ya'ni hayotning boqiyiligi haqidagi qarashlarini qahramonning tasavvur olami tasviri orqali badiiy ifodalashga harakat qilgan va ma'lum muvaffaqiyatlarga erishgan. Hikoya

³ Холмирзаев Ш. Сайланма. 1 жилд.-Т.: Шарқ, 2003. Б.104.

⁴ Холмирзаев Ш. Сайланма. 1 жилд.-Т.: Шарқ, 2003. –105-106 бетлар.

qahramoni Nodir o‘z tasavvurida jonlantirgan manzaralardan o‘zi uchun kerakli saboq chiqara oladi. Buni uning hikoya so‘ngida bolalarini olib kelish uchun qaynanasinikiga yo‘l olishi va yo‘l-yo‘lakay kecha eshitgan tanqidini tahlil qilib, yo‘l qo‘yilgan kamchiliklarini bartaraf etishga ahd qilganidan bilib olamiz. Eng muhimi, hikoyada muayyan ruhiy holatlar, hattoki, inson umri ham o‘tkinchi, ammo hayot, borliq abadiydir, degan xulosa asar qatidan sizib chiqa olgan. Bu hol yozuvchining tabora mahorati ortib, turli-tuman poetik usullarni qo‘llay boshlaganidan dalolat beradi.

“Jarga uchgan odam” va “Kulgan bilan kuldirgan” hikoyalarida bu yaqqol ko‘zga tashlanadi. Har ikkala hikoya oldingilardan farqli ravishda faqat ov shavqi yoki tabiat manzaralaridan zavqlanish tuyg‘ulari bilan chegaralanib qolmaydi. Bu hikoyalarda tabiat va inson munosabatlarining o‘ziga xos talqiniga duch kelamiz. Bu adib ijodining yangicha g‘oyaviy-estetik mazmun bilan boyiyotganidan dalolat beradi.

“Jarga uchgan odam” hikoyasining yetakchi konsepsiyasi Boysuntog‘da tug‘ilib o‘sgan, shu Ona zaminga butun mehri bilan bog‘langan rayon gazetasi xodimi Islom bilan shahardan kelgan va tog‘ manzaralarini kinoga olmoqchi bo‘lgan rejissyor Ismoil Yusupovich o‘rtasida tabiatga bo‘lgan munosabatlaridagi o‘ziga xosliklari talqini asosida namoyon bo‘ladi. Islom hokimiyat topshirig‘i bilan rejissyorni tog‘ning eng go‘zal, xushmanzara joylari bilan tanishtiradi. Ushbu tanishtiruv jarayonidagi tasvirlarda rejissyor kitobxonda ham, Islomda ham yomon tassurot qoldirmaydi. Barcha dramatik holatlar hikoya so‘nggida, ular tog‘dan qaytishayotganda ro‘y beradi. Rejissyorning zavqlanganini ko‘rib mehri iyyan Islom unga Yetimtog‘dagi ayiq bolalarini ko‘rsatmoqni niyat qiladi. Shu jarayonda rejissyor Ismoil Yusupovichning haqiqiy qiyofasi namoyon bo‘ladi. Ona ayiqni ko‘rgan mehmon uni otib terisini xotiniga sovg‘a qilmoqchi

bo‘ladi. Natijada ogohlantiruvga qaramay ushbu yovuz niyatni amalga oshirgan rejissyor Islom g‘azabiga duchor bo‘lib jarga uloqtiriladi. Ya’ni chinakam fojia yuz beradi.

“Kulgan bilan kuldirgan” hikoyasida ham tabiat va inson munosabatlari aks etadi. Undagi hayotiy ziddiyat ham yuqorida talqin etilgan hikoyanikidan kam emas. Biroq u o‘ziga xos yo‘sinda tasvirlanadi. Maktabda tabiat o‘qituvchisi bo‘lib ishlaydigan Ehson ham tabiat shaydosi. U qor qalin yoqqanda tog‘dagi parrandalarni asrab qolishni o‘ylab sovxoz direktori Eshquvvatovning yoniga yordam so‘rab boradi. Uning iddoasini boshqacha tushungan Eshquvvatov sovxoz omboridan ikki sentner bug‘doy beradi. Ehson kechgacha yurib tog‘ o‘ngirlaridagi ochiq joylarga don sohib, kechqurun xushkayfiyatda o‘tirganida shofyor kelib uni direktor yo‘qlayotganini aytadi. Direktor Ehsonga uyiga mehmonlar kelib qolganini, shu bois beshta kaklik berib yuborishini so‘raydi.

Ko‘rinib turibdiki, hikoyadagi qahramonlarning har ikkovi ikki olam. Biri qishda och qolgan parrandalarni don sohib asrab qolgani bois xursand, ya’ni qalbi ezgulik bilan yonsa, ikkinchisi ushbu xatti-harakatlarni manfaat nuqtai nazaridan talqin etib ta’ma o‘tida yonadi. Ayni holat kulgili, demakki, fojiali mohiyat kasb etadi. Yozuvchi yaratgan “O‘zbekning soddasi” hikoyasida esa xuddi G‘afur G‘ulomning “Mening o‘g‘rigina bolam” hikoyasi kabi yuksak insoniylik g‘oyalari yetakchilik qiladi. Ushbu hikoyada milliy kolarit yaqqol bo‘rtib turadi. Hikoya yosh bola – o‘g‘il tomonidan hikoya qilinadi.

Hikoyada kishi diqqatini jalb qiladigan ikkita detal alohida e’tiborga loyiq. Biri bu xonadon sohibi savodsiz bo‘lsa ham Yusuf degan oshnasi kelganda har doim “Alpomish” dostonining sevib o‘qilishi bo‘lsa, ikkinchisi otasining “O‘zbekning gapi bir bo‘ladi” degan gapi. Otasi jussasi polvonsifat bo‘lsa ham, o‘zi savodsiz. Selpodami, magazindami ishlaydi. Savodsiz bo‘lgani bois

fakturalarini o'g'liga yozdiradi. Mardligi, halolligi, soddaligi bois ko'pchilikning "O'zbekning soddasi shuyov" degan olqishiga sazovar bo'lgan.

Hikoya supada yotgan bolaning uyqu aralash ota-onasining g'o'dir-g'o'dir gaplarini eshitib qolishi bilan boshlanadi. Ma'lum bo'lishicha otasining savodsizligidan foydalangan selpo raisi uning bo'yniga bir dunyo molni "ilib" qo'ygan. Kampir borib milisaga arz qiling, deydi. Otasi esa buni rad qiladi. U kampiriga qarab shunday deydi:

"– E, kampir, boshimni qotirma. Men aytdim aytgichimni unga. Nomard ekansan, uka. Mayli, shu o'tirik puldi deb ket, lekin biring ikki bo'lmasin. Bir kuni seni bolalaring ham ota deb qolsin, dedim. Bo'ldi shu gap, kampir. Yurakti bo'shatdim. Agar hayvon emas, odam naslidan bo'lsa keladi u – ukkig'ar!"⁵.

Bola otasining tutgan yo'lini o'zicha ma'qullab, uyqiga ketadi. Bir vaqt yana g'o'dir-g'o'dir gapdan uyg'onib ketadi. Uyda xursandchilik. Oyisi go'sht qovuryapti. Otasi Matlubot jamiyati raisi bilan shirin suhbatlashib o'tiribdi. Ma'lum bo'lishicha, otasining yuqorida aytgan gapi raisga juda qattiq ta'sir qilgan, natijada u qilmishiga pushaymon bo'lib kechirim so'rab kelgan... Hikoya quyidagicha yakun topadi.

"Hozir men o'sha kecha, o'sha suhbatlardan yigirma besh yil beridaman. Ularni tushdagidek eslayman.

Men – endi o'zgarib ketgan, savodim ham rostakamiga chiqib, "Alpomish"ni ham o'zim o'qiydigan, hamda otamning mardlik va arz qilish

⁵ Холмирзаев Ш. Сайланма. 1 жилд.-Т.: Шарқ,2003. –Б.203.

to'g'risidagi aqidalariga allaqachon qo'shilmay qolgan esam-da, bu keksayib qolgan otam – "o'zbekning soddasi"ga havasim kelib ketdi"⁶.

Ko'rinib turibdiki, o'zbekona mardlik, tantilik o'ziga xos tarzda mukofatiga sazovar bo'lyapti: yulg'uchlikni kasb qilgan raisning imonini tanitib, qilmishiga pushaymon qildirdi.

Yuqoridagi kuzatishlarni yakunlab, quyidagicha xulosaga kelish mumkin:

XX asr o'zbek realistik hikoyachiligi o'zining muayyan taraqqiyot tamoyillariga, an'alariga egadir. A.Qodiriy, Cho'lpon va A.Qahhorlar boshlab bergan hikoyachilik maktabi keyingi avlodlar tomonidan samarali tarzda davom ettirildi. Bu borada iste'dodli yozuvchi Shukur Xolmirzayevning ham munosib o'ri bor. O'tgan asrning oltmishinchi yillarida adabiyot olamiga kirib kelgan adib o'zbek realistik hikoyachiligidan yangi mavzu – tabiat va inson munosabatlari mavzusini olib kirdi va takomiliga yetkazdi. Eng muhimi, ushbu mavzuni ma'naviy olam bilan bog'lab tasvir eta oldi.

Yozuvchining bu davrda yozgan "Haykal", "O'zbek xarakteri" kabi hikoyalarida xuddi shu kabi odamlar qismati kalamga olinadi. Har ikkila hikoya ham xotira tarzida yozilgan. "Haykal" hikoyasida oltmishinchi yillardagi voqea – "Xalqlar dohiysi" Stalin shaxsga sig'inish illatlari qoralanishi bilan bog'lik jarayon – uning bog'dagi haykalini olib tashlashga oid voqealar tasvirlanadi.

Yozuvchi voqeani keksa jangchi Kimsan tilidan bayon qiladi. Ma'lum bo'lishicha, uning frontovik do'sti Kulmuhammad rahbarlarning buyrug'i bilan Stalinning haykalini buzishga kirishadi. Adib ushbu holatni quyidagicha tasvirlaydi:

⁶ Холмирзаев Ш. Сайланма. 1 жилд.-Т.: Шарқ,2003. Б.205.

“Haligi beton supaning pastida kattakon gurziday bolg‘a turgan ekan. Qulmuhammad oldi-yu, aylantirib soldi deng! Dohiyning iyagiga urgan ekan, boshi uchib ketdi”⁷. Buni ko‘rgan hikoya qahramoni “ursanglar, meni uringlar”, deya haykalga qalqon bo‘ladi. Uning bu jonbozligini ko‘rgan rahbarlar ham haykalni buzmasdan, ag‘anatib olib, biror joyga olib borib ko‘mib tashlashga rozi bo‘lishadi.

Ta’kidlash joizki, hikoyadagi voqealar tasviri, garchi realistik hikoyaga monand ravishda tarvirlansa-da, aslida realistik ohangga solingan ramziylashgan va yozuvchining o‘tkir kinoyasi bilan sug‘organdir.

Yuqorida tahlilga tortilgan hikoyalarining aksariyati o‘tgan asrning oltmishinchi-yetmishinchi yillari voqealariga bag‘ishlangan. Agar yozuvchining oltmishinchi yillarda yozgan hikoyalarini kuzatsak, ularda ko‘proq tabiat va inson muammolari, ovchilik bilan bog‘liq mavzular qalamga olinganini kuzatamiz. Saksoninchi yillarda hikoyalarida esa ijtimoiy mazmun chuqurlashib, zamon va qahramon muammosi davr fojiasi darajasiga ko‘tarilgani va o‘zbek xalqiga xos bag‘rikenglig-u mehmondo‘stlikning ulug‘lanishi, ayni paytda sho‘ro davrida tortgan azob-uqibatlarining shafqatsiz realistik tasvirini kuzatamiz.

Foydalangan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Жўрақулов У. Назарий поэтика масалалари. – Тошкент: Фафур Ғулом, 2015. –Б.354.
2. Қуронов Д, Мамажонов З, Шералиева М. Адабиётшунослик луғати. –Т.: Akademnashr, 2010. –Б. 400.
3. Quronov D. Adabiyot nazariyasi asoslari. – Тошкент: Navoiy universiteti, 2018. – В. 480 b.

⁷ Холмирзаев Ш. Сайланма. 1 жилд.-Т.: Шарқ,2003. Б.96.

4. Шукур Холмирзаев. Сайланма II. – Тошкент.: Шарқ, 2005.- Б. 391
5. Шукур Холмирзаев. Сайланма III.–Тошкент.:Шарқ, 2006.-Б. 507.
6. Йўлдошев Қ. Ёниқ сўз. –Т.: Янги аср авлоди, 2006. – 546.

Интернет сайтлари:

7. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=v47kHwYAAAAJ&citation_for_view=v47kHwYAAAAJ:IjCSPb-OGc4C
8. <https://ziyouz.uz/ozbek-nasri/nazar-eshonqul/nazar-eshonqul-qol-hikoya/>
9. <https://scholar.google.com/scholar?oi=bibs&cluster=13624625592905763717&btnI=1&hl=ru>
10. <https://scholar.google.com/scholar?oi=bibs&cluster=7899195252017263096&btnI=1&hl=ru>